

յԱղթամար ասանձին կաթողիկոսունք. բայց թուի թէ ըստ ասից հեղինակաւոր անձի մը, այդ կաթողիկոսունք բոլորովին ինքնազուլիս և ազատ չէին, այլ Հայաստանը իրեն ընդհանուր հայրապետները ունեցած առին, միշտ էին ընդ հնազանդութեամբ և իշխանութեամբ նոցին : Սակայն երբ Գրիգոր վկայաւորը քսանամայ բովանդակ մեր աշխարհի հայրապետ կ'ընտրուի, այն ժամանակ Աղթամարայ Տ. Դաւիթ արքեպիսկոպոսը, պատճառ բերելով նորրինայ կաթողիկոսի անկատար հասակը, և շատ մը սբրբազան մասունք ս. Լուսաւորչի (ինչպէս քօզ, գաւազան, և այլն), և Հովփսիմեայ նշխարք, որ միշտ կաթողիկոսի քով կը պահուէին, հոն յԱղթամար պահուէն¹, կ'ուզէ ինքն լինել ընդհանուր հայրապետ, բայց այդ նպատակին չհասնելով, գլուխ կը քաշէ և իւր եպիսկոպոսներէ կ'օծուի կաթողիկոս, ոչ թէ միայն տեղական աթոռոյն, այլ զուցէ և բոլոր Հայոցն : Եւ ահա այս պատճառաւ ապատամբ կը համարուի Աղթամարայ աթոռը և նոյնից և կապանաց տակ կ'ինկնայ Սեաւ-Լերին ժողովովը. թէպէտ և ի վերջոյ կ'ազատի ի կապանաց 1290—95ին Հեթում Բ թագաւորի և Տ. Ստեփանոս Դ կամ նոր յաջորդ Տ. Գրիգոր Է ի ժամանակ : Աղթամարայ ի նոյնից ազատուելու մասին առիթ կ'ունենանք ուրիշ անգամ այլ խօսել գրուածքիս կարգին մէջ : Աստ արժան կը համարիմ յաւելուլ, որ որչափ որ Աղթամարայ Դաւիթ Թոռնիկեան կաթողիկոսը,

ոմանք կը համարին մեր աստ յիշած Աղթամահի որդի Տ. Դաւիթը, սակայն հաւանականագոյն և ըստ ժամանակագրութեան ճիշդ կը թուի մեզ համարել, մեր հրատարակած կաթողիկոսաց շարքի մէջ յիշուած 24 երրորդ Տ. Դաւիթը :

Շարայաբեյի

— 2 —

ԱՆԱԿՆԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱՅՈՅՑ

ԵՒ ԱՆԱԿՆԿԱՆ ՀԱՆԳՆԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ծանօթ պարագայից առթիւ բռնադատեալ լինելով ծննդավայրէս հեռու պանդխտութեամբ անցրնելու ժամանակ, սարսաղ օգոստոս ամսոյն սաք օրերէն մէկը Աւտար-խտալական սահմանագծի Պոնտէքրա կայարանին մաքսատան սովորական արարողութիւններէն ազատելով՝ դիշեր ատեն հասայ սահմանադիւի մերձաւորագոյն Ուզինէ քաղաքը, որ Ֆրիւլի նահանգին կեդրոնն է՝ 35,000 բնակչօք : Երկար ճամբորդութենէ պատճառաւ յոյնածովիւնս փութացուց զիս փոքրիկ քաղաքին ընտրելագոյն իջեաններէն միոյն՝ Սաւոյոյոյ-Խալին (Croce di Savioia) սենեկի մը և անկողնոյ հանգստեան վայելքը ձեռք բերելու. ուստի քաղցա յագեցնելով՝ փակեցի աչքերս քաղցր քնով, իբր ի վրէժ նախընթաց գիշերուան յոգեկանաց մէջ անցուցած առածանելի ժամերուս :

Կանխիկ հաստատուած կարգապահութեան համեմատ՝ սենեկապանս արթննցուց զիս կանուխ առաւօտուն, որպէս զի շոգեկանաց մեկնելու ժամուն պատրաստ լինելով՝ շարու նակիմ՝ ճանապարհս դէպ ի վնեռնիկ վնեռնեկոյ գեղարուեստից ցուցահանդիսին առթիւ՝ իտալական երկաթուղեաց ընկերութիւն իւր երթևիսքով ուղևոսմանբու զինը գրեթէ կէս ի կէս իջուցեր էր, հինգ օրուան ժամանակամիջոց շնորհելով վերսկիւնս ցուցա-

1. Վարդան պատմիչ, 1862. Վնենիակ, յէջն 116 յետ պատմելու Վահան կաթողիկոսի մահն ի Զորոյ վանս կը յաւելու « Եւ կայր անդ սեղան պատարագի սրբոյն Գրիգորի, և գաւազանին և զօտին մաշկեղէն, և հողաթափ սրբոյն Հովփսիմեայ և պերեգոսն ներկեալ արեամբ, և զշղարչն՝ որ է դատաւաակ, մնացեալ անդ ի ժառանգաւորաց. և ի ժամանակ հալածանացն սմբալաւ ի կղզին Աղթամարայ » : Մենք յառաջագոյն տեսանք որ երբ Տ. Գեորգ հայրապետն յԱրարատայ եկաւ ի Վասպուրական ընդ իւր բերաւ այս սրբազան նշխարաց մէկ մասը, և ընծայեց Գագայիս արքայի, բայց թէ երբ դրուեցան ի Զորոյ վանս, այդ կը մնայ անայստ :

հանդիսին այցելուաց, Ես երթեալարձի տունի
պէտք չունէի, որովհետեւ գիտատարութիւնս
էր առ ժամանակ մի մնալ վէնետիկ քա-
ղաքի մէջ, այն քաղաքին՝ որ թուականէս
երեսուն և աւել տարիներ յառաջ իմ ման-
կութեանս զեղեցկագոյն օրերս վայելեր էի
Միխիթարեան Հարց՝ Ռափայելեան վարժա-
րանին մէջ (այժմ՝ Մուրադ-Ռափայելեան
լիկէոն)։ Իմ նպատակս էր ուրեմն երախ-
տագիտութեան և զմայլման այցելութիւն մը
կատարել այդ Ալբերկականի միշտ հին և մշտ
նոր գեղեցկութեամբ փայլող դշնոյին, և յե-
տոյ նշանն սկիզբները մեկնել զէպի Գաղ-
զիս, հոն ապաստելով ժամանակին քարեփո-
խութեանց հայրենիք վերադառնալու և տագ-
նապէտը բնտանիք մը միխիթարեալ համար։

Որչափ ալ երթեալարձի տունի կտրու չէի,
այսց այդ տոմսակաց գնեւին այնքան աժան
էին՝ որ շահաւէտ էր ինծի միայն երթի հա-
մար ալ նոյն տոմսակն տանալու, (զոր
զուցէ կարող լինէի օգտակար ընել հասած
տեղս ուրիշի համար), քանի որ մանաւանդ
նայն ուղեւորներ զօրութեամբ իրաւունք կը
ստանային մի անգամ ձրիաբար այցելելու
ցուցահանդէսը, և միանգամայն արածու-
թիւն՝ կը արուէր նոյն ուղեւորներ զօրու-
թեամբ ճանապարհի վրայ փափաքած տեղս
մէկ անգամ միայն երեք աւուր կացութեամբ
ընդհատել ուղիս և ապա շարունակել . . .
Երջանիկ Էրուզա . . . Այսպիսի դիւրու-
թեանց առջև Արեւելցի մը ակամայ կը յիշէ
իւր հայրենեաց մէջ նոյն իսկ փոքրիկ ուղեւո-
րութեան մը հազարումէկ փոտարութիւններն,
և միակ օփոփանք՝ զուր և յուսահատ հառա-
չանք. մի խորոց արտի կը հանէ, և իւր
ցաւն իւր արային մէջ աւմոփոխու բռնազա-
տուած՝ կը լուէ։

Ուղեին քաղաքէն մինչ ի վենետիկ 125
հազարամեար ճանապարհ է՝ Կաղաքայի գծէն
գնալով, որ մերձաւորագոյն է. այդ ճամբան
բռնեցի նաև ես, մինչդեռ բազմութիւն մ'ալ
վերոյիշեալ կայարանէն բաժնուեցան՝ շեղե-
լով զէպի և Պորդենոն։ Իմ ուղեգծիս վրայ
նշանակուած էին՝ շոգեկատաց պաշտօնական
ուղեգրերի մէջ՝ Պարտօգրուարոյ, Սան Դոնա
և Մէնարէ քաղաքներն՝ նախ քան վենե-

տիկ հասնելու։ Ուստեան ժամը վեցին
մեկնելով Ուղեինի կայարանէն՝ ժամը ութին
կազարայս կը գտնուէինք, իսկ ժամը տասին
Պարտօգրուարոյ։ Առաւօտեան քաղաք զօրու-
թիւնն շրջակայ հրապուրիչ տեսարանաց հետ
դաշնակցելով՝ զիս լուսամտէն չէին թողոր
հեռանալու. որքան կենդանութիւն և շար-
ժումն առեւտրական ամէն մի միջակեալ կա-
յարանաց մէջ, քանի՜ բարեկրթութիւն պաշ-
տօնէից և բնակաց փոխադարձ իրարու հետ
վարման մէջ, որչափ քաղցրաբարոյ ազնուու-
թիւն ուղեկցացս վրայ կը նշմարէի. միւս
կողմանէ ալ ինչպիսի առաջ մշակութիւն
դաշնորէից, որ բոլոր մը հող չի գտնուիր
անխնամ թողուած, օր այգիներն հասու-
նանալու մօտ՝ արդէն իրենց օղկուղներն ա-
ռատորէն ի ցոյց անցորդաց եւ կտիներ՝ ծառ
ծառ թէ առ թէ հանքուցած դրստանգներու
մէջ . . . Այսպիսի զմայլելի տեսարանօք
կառքիս լուսամտէն անբաժան աչքերս այս-
դին այնդին շրջած ատեն՝ նշմարեցի հե-
ռուէն մեծամեծ խաւարական ստոներով զրուած
արձանագիր մը շինուածքի մը վրայ՝ երբ որ
շոգեկատքն հանգիստ կ'առնէր կէս աւուր մօտ
կա-Տրոն կողուած փոքրիկ կայարանի մը դի-
մաց։ Ո՛րչափ մեծ եղաւ զարմանքս երբ
կա-Տրոն անուան քով վերոյիշեալ արձա-
նագրին վրայ կարգացի Scirak (Շիրակ)
հայկական գաւառի անունը . . . Արդեօք
հայազգւոյ մը բնակարանն էր այդ տեղը,
արդեօք դիպուածական անուանց հնչման նմա-
նութիւնն մ'էր, արդեօք հին կամ նոր հայ-
կական յիշատակի՝ մը հետ կապ ունէր այդ
իմ սրտիս համար մոգական անունն՝ այնպի-
սի անծանօթ տեղւոյ մէջ . . . Մինչդեռ այս-
պիսի և նմանօրինակ տառամական հարցեր
իրար ետեւ մտղէս կ'անցնէին՝ վայրենի մը
զազարմանէն վերջը՝ սուրեց շոգեկատքս, հըն-
չեց փողի և մեկնեցաւ. սակայն բռնածիր
ազգամբ կարծես ոչ միաբա և ոչ աչքս այդ
տեղէն չէր օւզեր մեկնել։ Հազիւ վայրկեան
մ'անցաւ երբ նշմարեցի մօտակայքը զոգեկա-
ծե մեծ շէնք մը՝ կանաչութեան և առունե-
բու մէջ շրջապատեալ. այդ շէնքին քովէն
երկայն ուղի մը կը ձգուէր, որուն սկզբնաւ
ծայրը բարձր ձողի մը վրայ հասաւտուած

արձանագիր մը կը կրէր *Via d'Ani* (Ճա-
նապարհ Անույ) բառերը՝ հանդերձ նետաձև
նշանով մը՝ որ ճանապարհին ուղղութիւնը
ցոյց կու տար . . . Ի սկզբան կարծիք թէ
աչքերս կը խաբեն զիս, գուցէ արթութեամբ
մը կը տեսնեմ. բայց անտես իրականու-
թիւն էր, և այլ ևս տարակոյտ չմնաց մտքիս
մէջ՝ որ այն տեղ խորհրդաւոր բնակութիւն մը
կամ յիշատակ մը պիտի լինէր հայութեան :
Անհետացաւ պղծկան շէնքն ալ, ուղեցոյց
ժանուցադիրն ալ և շողկաւոր մտաւ ոչ
այնքան խիտ ծառերով անտառի մը մէջ . . .
Բայց իմ մտքն ու աչքն չհնազանդեան Շիրակ
և Ճանապարհ Անույ . . . Ոյ, (որոշեցի
մտքէս), ոչ. ալ յառաջ չեմ գնար . ահա
յարմար առիթը ոգտուելու իմ ուղեւորութիւն
ինձի տուած իրաւունքէն ճանապարհին վրայ
մի անգամ ընդհատութիւն գործելու . . . և
աւանանցիկ առաջիկայ կայարանը ինչեւ, և
կտոց մը վարձելով՝ զնալ պէտք չի Շիրակ,
զէպէ ի ճանապարհին Անույ, և պարզել այդ
խորհրդական տեսիլներուն . . . Ինչպիսի
քաղցր է ուղևորի մը՝ երբ երկար ճանա-
պարհորդութեան մէջ բիրտաւոր մղոններ հե-
ռու իւր հայրենիքէն, բոլորովին օտար ազգի
և աշխարհի մէջ՝ գտնէ յանկուկալ իւր մէկ
հայրենակիցը, իւր քաղաքացին, իւր բարե-
կամե. նոյնպիսի քաղցր և բոլորովին զգաց-
մամբ լեցուցած էր սիրտս այդ մեր հայրենի
երկրին վերաբերեալ անուանց անակնկալ
հանդիպումն հիւսիսային իտալիոյ անձնաթի-
անկեան մի մէջ . . . Միշտեւ անհամբեր
կայարանին կը սպասէի՝ շոգեկառաց սուշելու
ձայնը նորա մերձակութիւնն աւետեց : Պաշ-
տոնական ուղեգրքիս մէջ վեց հազարամետր
հեռավորութիւնն նշանակուած էր Կա—Տրոնի
կայարանէն մինչև Սան Միքէլէ առաջիկայ
կայարանը, որ հասնելուս պէտք մէկէն կտոց
մը վարձեցի և հրամայեցի պէտք ի Կա—Տրոն
քշել : Կէս օրը ճիշդ երեք քառորդ էր ան-
ցել՝ երբ բաւական օձապտոյտ բայց հանգիստ
ճանապարհներու վրայէ սահնակէ վերջը՝ հուսկ
ուրեմն հասայ վերջիւնեալ Անույ ճանապարհի
մէջ, ուր կառքէս ինչեւով՝ դիմեցի մերձակ
շոգեկառաց կայարանը՝ տեղեկութիւն ստա-
նալու այդ ճանապարհի վրայոյ . . . Ո՛րչափ

եղաւ զարմանքս և ուրախութիւնս՝ երբ իմա-
ցայ որ չորս կողմի ընդարձակ տարածութեան
վրայ՝ Հայերու կամ ինչպէս կայարանի գլխա-
ւորն լսաւ՝ Հայ Հայրերոս (*Padri Armeni*)
սեփականութիւնն էր, և թէ նոյն կալուածի
աւեր կամ զործակայն էր Հ. Մանուկ
Քաջունի վարդապետն, այն ծերունի հա-
մակրելի վարդապետն՝ զոր կեանքիս մէջ
ուրիշ անգամ ալ տեսնելու բախտն ունեցեր
էի, երբ տասնեակ տարիներ առաջ Պար-
տիզակ գիւղաւանին մէջ նորակառոյց եկե-
ղեցւոյ մը օծման հանդէսը կը կատարէր :
Աւերի ևս ուրախացոյց զիս կայարանի գլխա-
ւորն՝ երբ ծանոյց թէ Անույ ճանապարհին
վրայ մերձակայ մեծ և պղծկան շէնքն ալ
նոյն Հայրերուն կը վերաբերի, և թէ նոյն
տառն այնտեղ կը գտնուէին վերոյիշեալ վար-
դապետն և հայկական վարժարանին մեծա-
զոյն աշակերտներն : Այլ ևս բացատրու-
թեանց կարօտութիւն չունէի. հասկըցայ որ
կը գտնուիմ այն երկրի մէջ՝ որոյ վրայօր
շատ տարիներ ետեւել էի. Պարսի լրագրիներու
մէջ կարդացել էի թէ Միթիմարեանը շա-
հաւէտ տուրեառ մ'ըրած էին՝ Պարսի մէջ
Մուրաթեան վարժարանի շէնքը վաճառելով
և իտալիոյ մէջ ընդարձակ և բարեքեր հո-
ղերու վրայ նոյն դրամադուր գործածելով :
Ուստի առանց դանդաղելու դիմեցի զէպ ի
պղծկան շէնքածքը՝ անցնելով ծառապարզ
ուղիէ մը և կամրջէ մը : Սպասաւորի մ'ա-
ռաջնորդութեամբ մտայ շէնքին գուլիթը՝ ուր
բազմոցներ շարուած էին մինչև աւաղ դրան
հանդիպակաց դռն մը՝ որ կը բացուէր ներ-
քին պերեցիկ անպիական պարտիքի մը վրայ :
Սպասաւորն իմ այցետուսն տարաւ պէտք
եղած տեղն յայտնելու իմ գալուստս . և
ահա քանի մը վայրկեանէ վերջը երեցաւ
զուրաւարեմ վարդապետ մը՝ Հ. Ա. Տի-
րոյեան, որուն հետ անցեալ տարւոյ օգոս-
տոսի մէջ տեսակցեր և բարեկամացեր էի
Դիլիշանի հովտի մէջ : Մեծ եղաւ նաև նորա
զարմանքն և ուրախութիւնն զիս տեսած ա-
տեն . . . *I monti stanno fermi e gli*
uomini s'incontrano (լեռներն անշարժ կու
կենան, մարդիկ դէմ առ դէմ կու գան)
գոչեք նա, իտալական կամ տաճկական ծա-

նօթ առածով մեր խօսակցութեան զուր բա-
նալով... « Լաւ ժամանակին հասեր ես ու
անլցուց նա՝ սկզբնական փոփոխակի հար-
ցումներէ վերջը, « Գնանք, ճաշի ժամանակն
է և այսօր յատուկ ուրախութեան հացիկ-
բոյժ ունինք, ի շնորհ իսաաիլոյ արքունի
ասպետական (Cavaliere della Corona
d'Italia) շքանշանին՝ զոր Ումբերտոյ թա-
գաւորն քանի մ'օր առաջ շնորհեց մեր ար-
զիւնալից ծերունայն Հ. Մանուէլ Վարդա-
պետ Քաջնուայն »։ այս խօսքերս արտաբե-
րելով՝ բացաւ գաւթին մէջ գտնուող զուռ մը
է թէնս բռնած՝ ներկայացուց զիս արդէն
իսկ զուարթութեան մէջ փայլող կոշնականաց
բազմութեան մը ։ Սեղանի նախազան է
միանգամայն կոշնականաց ուրախութեան և
սիրոյ ու մեծարանաց ցոյցներուն կեդրոն և
փեղցէներու նպատակն էր վերոյիշեալ ֆա-
լունի վարդապետն, որ ազնիւ հիւրասիրու-
թեամբ սեղանակցութեան հրաւեր քաւ ինձ,
որուն հաճութեամբ մասնակցեցայ ։ Կոշնա-
կաններու խումբը կազմուած էր բաց ի Մխի-
թարեան Հայրենէն՝ նաև Պապուայի Մու-
րատեան Համալսարանական վարժարանի լիցե-
նցիւսանողներէ և նոյն վարժարանի ասացուա-
ծոց մատակարարութեան մէջ գտնուող գլխա-
ւոր խտալացի Գործակատարներու ընտանիք-
ներէ, որոնք ամէնքն ալ ընտանեկան ճոխ
և վայելուչ հացկերոյթի մը վայելելով՝ իրենց
սրտի գոհութիւնն և ուրախակցութիւնն կը
յայտնէին Նորընտրի Արքունի Ասպետին
բաժանկերու մաղթանքներով ։ — Սեղանէն
վերջը վերոյիշեալ անգլիական պարզագին
մէջ՝ պեղեցիկ լճակի մը եզրերը բազմած՝
սուրճերն խմեցինք. յետ որոյ գոհութեամբ
սրտի եկաւորը մի առ մի մեկնեցան՝ զնալու
զէպ ի կայարան՝ շոգեկառաց մեկնելուն ժա-
մանակն հասած լինելով, որովհետև նոցա
մեծագոյն մասն հեռաւոր տեղերէ եկեր էին
այն օրը ի պատիւ Հ. Քաջնուայն Վարդա-
պետի համար եղած հանդիսին մասնակցե-
լու ։ — Ես՝ որ հիացած էի չորս կողմն
պատած սքանչելի տեսարանով՝ չքնադագիւտ
ծառերու, թփերու, ծաղկանց և զալարու-
թեանց մէջ վճիռ ջրով ծածանող լճին ա-
լիքներուն, ես՝ որ կերպ մի կ'իտարթուն

քաղցր ապշութեան մէջ կը գտնուէի՝ նոյն
օրուան այսպիսի անակնկալ հանդիպումէն և
ընդունած սիրալիր և մտերմական հիւրըն-
կայութենէն, յիշեցի՝ որ հարկ էր նաև ինձ
նոյն երեկոյեան շոգեկառաց ընթացքով մեկ-
նիլ զէպ ի վէննետիկ ։ Բայց այդ օրը ինձ
համար բախտի գոտն անփակ բացուած էր
կարծես, և Մխիթարեան Հայրեգու հիւրա-
սիրութեան չափը լեցուելիք չունէր. ստի-
պեցին զիս հիւր մնալու իրենց մօտ գէթ այն
մնացած երկու օրերը՝ որուն իրաւունք ունէի
ուղեւորման զօրութեամբ. հարկ չկայ ըսելու՝
թէ ճրքան հաճութեամբ սրտի ընդունեցայ
նոցա այդ նոր ազնուութեան ցոյցը զէպ առ
իրենց հին աշակերտն և այժմեան պանդուխտ
հայազգին ։ Այդ երկու աւարց կացմնացի
շնորհի բախտ ունեցայ ես գնահատելու ֆա-
լունայ վարդապետին սրտի բարութիւնն և
մտքի հանճարեղութիւնն. իսկապէս երջանիկ
ընտանեաց հօր մը վարմունք էր նոքա յա-
րաբերութիւնն Մուրատեան Համալսարանա-
կան վարժարանի սաներու հետ, որոց շըր-
թունը սրտաբան գոհութեան ցոյցեր կը յայտ-
նէին առ իսկ մտերմական խօսակցութեանց
մէջ, զորս ունեցայ երկուսը ժամանակաւի-
ջոցին այդ ազնիւ և ուշիմ երիտասարդաց
հետ, որոնք թշուառ ազգի մը յուսատու
ապագան են ։

Երկու օր վերջը հետեւեալ տողերը կար-
գացինք Օրագրի Վենետիկ (Gazzetta di
Venezia) թերթին մէջ « Երեքշաբթի, 10
« օգոստոս — Երանշանք. — Պետութեան
« արտաքին գործոց նախարարի առաջարկու-
« թեամբ արքունական նոր վճռագրով՝ ի-
« առական թագի Ասպետութեան խալով
« պատուանցաւ զերապատիւ Մխիթարեան
« վարդապետն Հ. Մանուէլ Քաջնուի, որ
« ընդհանրական Գործակալ է Մուրատ—Ռա-
« փայեւեան վարժարանին ։ — Թօգուտ այս
« Հաստատութեան, որ հնազոյն դարձ մ'է,
« մեր քաղաքին, նուիրած է գերապատիւ
« Քաջնուի վարդապետն՝ իւր կենաց երկար
« տարիներու շարք մը ։ Ինքն արդիւնաւոր
« է նաև մեր նահանգին երկրագործութեան
« բարեկաւարտեան մէջ. եթէ կա — Տրոնի
« գաւառն՝ բրնձասեր ճախճախտի վիճակէն

« այսօր մեծագոյն մատամբ ծաղկած դաշտաւ,
« վայր մը վարձեր է՝ ուր կարելի է առող-
« ջատան օգ շնչել, այդ փոփոխութիւնն յա-
« ռաջ եկած է շնորհիւ Հ. Քաջուհի Ասպետին,
« որոյ վարդապետն յանձնուած է Հայկական
« վարժարանին այն գաւառին մէջ գտնուած
« լայնատարած երկիրներն : — Քաջուհի
« վարդապետն ոչ միայն քաջ մատակարարող
« է եկամտից, այլ նաեւ ուսումնական ան-
« ձնաւորութիւն է. շատ յարգ ունի իւր
« իտալ-հայերէն¹ լատագիրքն : — Նորին
« Վեսմութիւնն Մարկիզ Վիսկոնտի Վենետ-
« տա ուղարկեց առ նա ասպետական շքան-
« շան, հանդերձ շնորհաբանութեամբ լի նա-
« մակով մը » :

Պապուայի մէջ հրատարակուող վեկնետիտ
Սոքրահեղակ Պադուայի (*Il Veneto*), (*Cor-
riere di Padova*) լրագիրն ալ հետեւեալ
տողերը կը գրէր. — « Կա-Տրոն, 9 օգոս-
« տոսի. Ընտանեկան Հանդէս մի : — Կի-
« բակի օրն այս տեղ տօնուեցաւ Հ. Մա-
« նուէլ վարդապետ Քաջուհոյ² խաղիկոյ թա-
« գին Ասպետ անուանուելու համդէսը : Հրա-
« վիրուած էին ընտանեկան սեղանակցու-
« թեան Հայկական վարժարանին բոլոր զոր-
« ծակատարներն : Հացկերոյթի վերջերը,
« որ հասարակաց գործութեամբ և ամենայն
« պատշաճութեամբ վերջացաւ, շատ մը կեց-
« ցէներու մաղթանաց բաժակներ պարպուե-
« ցան ի պատիւ նոր Ասպետին, զոր ա-
« նուաներ էր թափաւորն իւր անձնական
« հաճութեամբ՝ Վիսկոնտի վերնուտա նա-
« խարանին առաջարկելովը. վերջինս ուղար-
« կեր է նաեւ շքանշանն առ Միխիթարեան
« նորընտիր արքունի Ասպետն : — Նոյն
« օրը վերջացաւ մոեքմական սիրոյ անկերծ
« ցոյցերով, ամենուն սրտին մէջ անշնչելի
« յիշատակ թողալով Միխիթարեան Հօր ազ-
« նաւութիւնն, և զօրութեան հանդիք առ
« այն ազգիւրն՝ ուսկից բոլորէր էր այդ պատ-
« առ շնորհն » :

Ո՛րչափ գոհ մնացի ես, և այս վայրկե-
նին՝ որ հազարաւոր միգրներով հեռու կը
գտնուիմ՝ որչափ քաղցր կու գայ ինձ այն
երեք աւուրց յիշատակն՝ զոր այսպիսի ա-
նակնունքի բախտով մի վայելեցի կա-Տրոնի
Մուրատեան վարժարանի այն հիւանդի պա-
լատան և պարտիզին մէջ : Մերթ Գերա-
պետիւ Հայրերուն հետ՝ շրջակայ գեղածիճաղ
գիւղերուն այցելութիւն կը կատարէի կառաց
լինթացքով, մերթ Համալսարանական Ուսու-
նողաց հետ հեծելանուի երկար ու զուար-
ճալի արշաւանքներ կը գործէի, և մերթ ալ
հանդարտիկ արծաթափայլ ալեաց ժմիտները
թիաքարշութեան մրցումով կը խօսվէին, նո-
րալարմա քաջագունից ծիծաղէ և զուարթա-
բանութիւնը զրգոնելով : Հնազոյն ծանօթ
հայանուն աշխարհագրական կոմանց վրայ
այժմ աւելցեր էին նաեւ ճանապարհ Գառնոյ
(*Via Garbi*) և Ուզի Քաջուհոյ (*Viale
Kacianu*), անուններն ալ, որոնք Աւույ
ճանապարհի հետ ծայրէ ի ծայր կը կարեն
զանազան ուղղութեամբ այն Շիրակայ հայ-
—իտական գաւառիկ՝ գրեթէ 12,000 քա-
ռակուսի հազարամետր տարածութեան մը
վրայ : Այս ընդարձակածաւալ միաձոյլ երկրին
երեսը (յորում կը գտնուին զանազան գիւղեր
կամ ժողովրդապետութիւններ) մասամբ մի
ծածկուած է բրնձի մշակութեամբ, մեծ մասն
ալ ցորենոյ և ուրիշ ընդդինաց, իսկ մաս
մալ ընդարձակ անտառով : Կալուածին մէջ
են նաեւ Գործակատարներու, վերակացունե-
րու և վարձարներու և բանուորներու մեծ
և փոքրին հարկաւոր տներն և շտեմարան-
ներ : Երկրին մեծութեան և բերքերու ա-
ռատութեան համեմատական է նաեւ հսկայա-
կան ամբարանոցն, որ պալատան կից է շի-
նուած, որ և պալատին հետ միասին նոր
և շքեղ քան զառաջինն (ինչպէս կը ցուցնէ
զբան վրայ քանդակուած արձանաղիւր մը)
կառուցուած է Քաջուհոյ վարդապետէն քանի
մը տարի առաջ, երբ տխուր դիտլուածով մը
ամբողջ նախկին շէնքը հրդեհի ճարակ գար-
ծեր է : — Պալատան և ամբարանոցին եւ-
կայնութեամբ դիմացի կողմը քիչ հեռաւորու-
թեան վրայ աչքի հանդադոյն երևոյթ մի
կ'ընծայէ խիտառխիտ կողքի վրայ հիւսուած

1. Տեղեկագրողն չիօթեր է Հ. Մանուէլ
Ջախախտանի իտալ-հայերէն բառադիրքն՝ Հ.
Մանուէլ Քաջուհոյ Արշակունից և Իպրու-
թեանց բառադիրքին հետ :

կղմնարայտակ ընդարձակ կալատեղին, որուն 200 քալլ երկայնութիւնն և 100 քալլ լայնութիւնն անձամբ չափեցի: Պայտան, ամբարանոցն, կալատեղին, հանդերձ ներքին ընդարձակ անդղիական պարտիզով ու լճով՝ կղզի մը կը ձևացընեն, շրջապատեալ զեռակէ մը, որ ուրիշ բազմաթիւ առուներու և ջրօղիներու հետ երկրին սոռճութեան կը ծառայէ: Որչափ կը ներէր ժամանակս՝ շրջեցայ լայնատարած կալուածին մէկ քանի կողմերը, և ականատես վկայ եղայ խտլաւկան երկրագործութեան զարգացման և յառաջադիմութեան, երկրագործական մեքենաներու կատարելութեան և արագութեան, բնակիչաց գործունէութեան և զօրծոց բարեյալոց բաժանման:

Երբորդ օրը երեկոյեան զէմ՝ գո՛հ և եռախառնապարտ արտով՝ մեկնեցայ Կա—Տրոնէն գէպ ի վենետիկ, ուղեկցութեամբ վերոյիշեալ բարեկամս՝ Տիրոյեան վարդապետի հետ, որուն յանձնուած է Համալսարանի ուսանողաց վարչութիւնն, որոնք Կա—տրոնի մէջ ամսօրեայ դիւղազուարճութենէ մը վերջը պիտի վերադառնային Պապուա քաղաքին Մուրատեան վարձարանը: Գերապատու ուղեկիցս պատմեց ինծի ճանապարհին թէ ինչպէս ջանիւք ֆաշիստոյ վարդապետին (որ չինայելով իւր ծերութեան հասակին՝ ձմեռատուն յօժարակամ եռանդեամբ յանձն առեր էր անձամբ գնալու Հռոմ՝ և նախարարաց հետ բանակցելու) շնորհուր էր այն արտօնութեան իրաւունքը, որով վենետիկ Մուրատ—Ռափայեան վարձարանին աւարտավարձ ուսանողք, առանց ուրիշ քննութեանց և վկայագրեալ, միայն նոյն վարձարանին վարչութեան վկայագրով՝ կարող պիտի լինին անցնիլ իտալիայ համալսարանական ընթացից մէջ մասնագիտութիւններ ուսանելու:

Սլապիս բախատար և անակնկալ հանդիպումներէ վերջը՝ զիշերուան ժամը 10ին կը գտնուէի վենետիկ կայարանին մէջ, ուսկից Գոնգոյալար մը՝ լապտերներու և ալեքներու խառն ցլացմանց մէջ Մեծ Զրահքը կտրելով՝ հասուց զիս Բրիտանիոյ իւլեանիս առէ:

ՎԱՂԱՅԱՅ ԱԼԻՔԱՆ

ՅԱՐԱՆԵՔ

...»...»...

ՅԸՆԹԱՑՈ մեր ազգային պատմութեան երկու անգամ յիշատակուած են միայն Առլէզք կամ աւելի ճիշդն Յարալէզք. մին՝ Ուրայի ղէպքին մէջ, երբ Շամիրամ գեղեցկին Ուրայի անկումն ու Հայոց բորբոքումը տեսնելով գոչեց. «Հրամայեցի աստուածոցն իմոց լեզու զվէրս նորա, և կենդանացին». բայց երբ տեսաւ որ կենդանութեան նշան ցոյց չի տար, անոր դիակը խոր փոսի մը մէջ նետել տալէն յետոյ, իւր հումանիտերէն մին Հայոց ցոյցընելով ըսաւ. «Լիզեալ աստուածոցն զԱրայ և կենդանացուցեալ լցին զփափագ մեր...»: Ապա Շամիրամ «կանգնէ և նոր իմ պատկեր յանուն դիւաց, և մեծապէս զօրիւք պատուէ. ցոյցանելով աւանդեցուն, իբր թէ այս զօրութիւն աստուածոցն ի կենդանացուցին զԱրայ». (Խոր. Ար., ԺԵ): Իսկ երկրորդ յիշատակութիւնն եղած է Մուշեղի ղէպքին մէջ. այսպէս՝ «Իբրեւ տարան զմարմին սպարապետին Մուշեղի ի տուն իւր, ոչ հաւատային ընտանիք նորա մահուն նորա, թէպէտ եւ տեսանէին զզուլս նորուն զատ ի մարմնոյն անտի. զի ասէին. Դորա յանթիւ ճակատ մտնալ էր, և վեր երբեք չէր առեալ. ոչ նեա մի դիպեցաւ երբեք, և ոչ այլոց զինու խոցեալ է զգա: Իսկ կէսք յառնելոյ ակն առնին նմա. մինչեւ զզուլսն ածղէն ի կոճեղն կարեալ՝ կցեցին, և հանին եղին ի տանիսն աշաքաւի միոյ, ասէին՝ թէ վասն զի այր քաջ էր, առլէզք իշխենն և յարուցանեն զգա: Պահապան կային և ակն առնէին յառնելոյ, մինչեւ նեխեցաւ մարմինն: Ապա ինչոցին յաշտաբակէ անտի, և լացին թաղեցին զնա որպէս օրէն էր». (Բազ. Ե., 12):

Վանական վարդապետ կը սխալի երբ «Եարալէզ» կոչէ և համարի մեր ուրիշ և նորագոյն առասպելաւոր թագաւորի մի՝ Արտաւազայ երկու Շուներն, և „Մեաւ և Սպիւ-